

Нові дані щодо діяльності Барашівського фарфоро-фаянсового заводу

ОЛЬГА ШКОЛЬНА

Анотація. Стаття присвячена питанню діяльності Барашівського фарфоро-фаянсового заводу на Волині. Розглянуто етапи праці, специфіку виробничого устаткування, згадано імена майстрів, введено до наукового обігу асортимент виробів. Особливо приділено увагу питанням збуту і ареалу побутування продукції даного виробництва, що поширювалось по теренах етнічних України, Росії, Польщі, Австро-Угорщини.

Ключові слова: Бараші, фарфор, фаянс, Україна, XIX–XX століття.

Постановка проблеми. Історія розвитку вітчизняних фарфоро-фаянсових підприємств досі залишається вивченою не в повному обсязі. Періодично трапляються архівні першоджерела, які змушують по-новому переосмислити мистецькі здобутки в галузі формотворення і декорування вітчизняних тонкокерамічних брендів. Актуальними у цьому сенсі є питання становлення так званих «малих» виробництв «білого золота» України середини XIX — початку XX століття. Верифікований банк виробів, реєстр імен майстрів і конкретних художніх досягнень нині дозволяє здійснити переоцінку напрацьованого упродовж останніх двох століть в означеній царині, з'ясувати напрямки експорту, коло споживачів нашої мистецької продукції в Європі у добу історизму, модерну й ар деко. І, таким чином, перекинути місток у сьогодення, коли знов на часі потреба розробляти асортимент ліквідної продукції та шукати нові шляхи її збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крім академічних, вже хрестоматійних видань з історії українського фарфору та фаянсу Л. Долинського, П. Мусієнка (1963 і 1970) [1; 2], Ф. Петрякової

(1985) [6] та О. Школьної (2011 і 2013) [8], останнім часом завдяки наполегливим джерелознавчим пошукам археолога Л. Чміль вдалося розшукати маловідомі архівні нотатки з експедиції О. Оглобліна 1932 року в архіві Інституту археології НАН України [5]. Вони доповнюють матеріали спецкомісії 1927 року, відомі за архівом Баранівського фарфорового заводу, і проливають світло не лише на дати і форми існування Барашівського тонкокерамічного виробництва, а й кола власників й митців, причетних до фабрикації на ньому. За даними означеної експедиції, з'являється можливість якісніше атрибутувати відомі артефакти з музейних колекцій та ввести до наукового обігу нові, розширюючи уявлення спільноти про творчі досягнення означеного підприємства.

Враховуючи вищевикладене, **мета статті** полягатиме в уточненні хронології діяльності, асортименту виробів, імен майстрів Барашівського фарфоро-фаянсового заводу упродовж середини XIX — першої третини XX століть.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За матеріалами спецкомісії 1927

р. відомо, що засноване близько 1840–1850-х років виробництво у Барашах до початку 1870-х випускало трактирний фаянсовий і ординарний напівфарфоровий посуд. На ранньому етапі каолін для маси отримували з с. Федорівка Звягельського повіту (нині Новоград-Волинський район Житомирської обл.). Цим каоліном користувалися й інші малі заводи Ємільчинської групи (Романівський, Ємільчинський) [6, с. 165], побудовані як садибні панські мануфактури [3, с. 103] князів Любомирських, Ілінських, Яблоновських. Ймовірно, каолін для масового виробництва не очищували, якість виробів для заможних селян і міщан була дуже низька, як і ціна.

Можливими дідичами-засновниками старожили на 1932 рік, зокрема, Розенфельд Мошко Іцкович, називали Бруцького, Рацибор(ов)ського чи Грушецького. Спочатку дерев'яна фабрика знаходилась в центрі містечка. Після пожежі на початку ХХ ст. виробництво перебувало у мурованому з цегли приміщенні. Устатковане воно було двома горнами та 50-ма верстатами [5, с. 157].

З останньої чверті ХІХ століття підприємство продукувало лише фаянс. Протягом 1878–1879 років Барашівським заводом управляв міщанин Ксаверій Шильке [5, с. 421]. У середині 1880-х Бараші й інше фарфорове підприємство, розташоване поряд, за п'ять верст, у с. Крем'янка, знаходились в одній з форм господарювання (оренді?) чи власності (достеменно невідомо) у А. Гершфельда. Але заправляв у Барашах за контрактом Северин Шильке (від 1879 до початку 1900-х років).

Виробництво було досить невеликим, можливо, працювало певною мірою і як малярня. Адже на три формувальники приходилося шість художників. З огляду на відомі ранні вироби з їх дещо «неохайним» декором, кількість живописців не впливала на якість оздоблення форм, що, судячи з усього, виконувалось нашвидкоруч, з поспіхом. Гіпотетично майстри-самоуки могли розфарбовувати ще білизну з Крем'янки, про виробництво у якій майже нічого не відомо.

Від 1884 року на заводі у Барашах фігурувало чотири печі й одна парова машина. На три фор-

мувальники в 1887-му припадало шість живописців, загальна чисельність штату становила 34 особи. Тоді вироби не вирізнялися «чистотою» розпису й вишуканістю. Щорічно тоді випускалося посуду на 15 тис. крб [5, с. 421–423].

Вважалося, що якість фабрикату напряду залежала від поганої глини, що видобувалася тут само на місці. Проте невисока якість компенсувалася недорогою ціною, що дозволяло задовольнити потреби мешканців краю. Обсяги виробництва на той час, за статистичними даними, сягали 100 тис. штук виробів загальною сумою на 16 тис. крб (випускався посуд). Готовий товар збувався у Києві, Житомирі, Кременчуці. Устаткування на той час складалося з парової машини на 16 кінських сил, парового млина та 4 печей. З 43 працівників 40 були євреями (здавався німець і росіянин) [5, с. 421].

1898 року 47-ма співробітниками виготовлялося продукції на суму близько 31 тис. крб, наступного року штат майже подвоївся (працювало 96 чоловік). Після доби С. Шильке виробництво придбав полковник Максимович. При ньому управителем значився пан Коленик. За Максимовича фабрика перебувала в оренді в тестя і зятя власника: Абрам Карант і Міхель Кушнірський, прізвища яких нам відомі за клеймами підприємства. За даними польових досліджень членів експедиції під проводом проф. О. Оглобіна, 1932 року у Максимовича нібито виміняла виробництво на маєток на Чернігівщині жінка пана Небери. У останнього управителем був Симонович [5, с. 157].

З 1900-х роках завод був зданий в оренду Абраму Каранту і Міхелю Кушнірському, потужності постійно нарощувалися. На початку ХХ століття підприємство було продане як нерентабельне. 1904 року Барашівським заводом володів Неберо. На 1905 рік обсяг випуску продукції при 30 робітниках доходив до 25 тис. крб. За чотири роки за Неберо штат зріс у три рази, збут до 60 тис. крб [6, с. 172–173].

На 1909 рік власник підприємства змінився (ним стала Раїса Захарівна Максимович), орендарі лишилися тими самими. Інформацію про про-

Чайник (експортний варіант), Бараші. Фарфор. Кінець XIX ст. — перша третина XX ст. Привезений з Австрії до України. Приватне зібрання. Фарфор, розпис.

фесійний штат майстрів уточнювала експедиційна група науковців та аспірантів під проводом проф. О. Оглобліна, яка у польових умовах досліджувала дані місцевих мешканців. У її складі значилися: керівник польової групи, вчений секретар В. Н. Пилипенко (зав. кас. Історії побуту), Ф. І. Демидчук (зав. від. соц. буд. В.І.М.), М. П. Галушенко (м.н.с. В.І.М.), і три аспіранти В.І.М. — Я. К. Граніт, І. В. Бондар, Ф. Я. Кольченко; геолог Г. А. Білецький [5, с. 471].

Від 1911 року за 75 співробітників випускалося річної продукції на суму 59 788 крб. Тоді виробництво належало С. В. Симоновичу, за 150 робітників воно було устатковане чотирма звичайними одноповерховими печами [5, с. 422]. На 1913 рік власником значився В. Г. Мжаванадзе. На цей час підприємство устатковане чотирма простими одноповерховими дров'яними горнами. Після Першої світової війни упродовж 1917–1919 років мало місце епізодичне виготовлення посуду в Барашах.

За даними експедиції О. Оглобліна, на 1924 рік від Барашівського фарфоро-фаянсового заводу не лишилось і сліду, бо будівлі знищила пожежа [5, с. 157]. До початку 1930-х, імовірно, вціліла піч і періодично відбувався так званий «хатній» випал. Або майстри розписували раніше випалену фарфорову білизну. Вироби від цього останнього періоду зберігаються у фондах НМУНДМ.

Мистецька частина виробництва почала актив-

но розвиватися в останні 20 років XIX століття. З прибуттям у 1880-х роках городницького модельмайстра Мейера значно підвищилася якість продукції. Було запроваджено випуск специфічно фарфорових відомих фасонів чайників «Рафаель», «Англійський манжет», чашок «Берлінська», «Варшавське горня», молочників «Конде» і «Бельгійський». Ці форми активно впроваджувались у цей час на інших знаних виробництвах тонкокерамічної галузі Волині — Баранівському, Довбиському та ін. Оскільки на заводі працювали здебільшого євреї, вироби часто прикрашалися написами на їдиші.

Асортимент складався із чайників (іл. 3–4), чашок, блюдець, сподок, тарілочок, салатників, вершківниць, туалетних флаконів (іл. 2), ваз, вазонів, сільничок, хрінниць, кухликів, ринок, молочників, умивальників [5, с. 157] тощо. Цікавою формою був фасон салатника, що вирізнявся рифленням та фігурними вінцями (штибу креспіни). Розпис виконувався або у стриманій манері, близькій городницьким виробам, або у подібній до трактирного посуду. Деякі твори доповнювалися монограмами, написами на юдейській мові.

У період модерну на підприємстві панувало виробництво посуду з надмірним членуванням пластичних деталей, оздоблень рельєфними завитками. Замовляли в цей час дуже активно посуд фабрики як з Києва, так і з Варшави. Судячи з того,

Флакони з накривкою, прикрашені квітковим розписом, Бараші, кін. XIX ст. Збірка Луцького краєзнавчого музею. Фарфор, розпис, золочення

що готова продукція потрапляла також до родин окремих австрійських підданих, онуки яких потім привезли її в Україну, можна стверджувати, що попит на чайний посуд Барашів існував і за межами Російської імперії.

На початку XX століття чисельність співробітників виробництва сягала 200 осіб, в основному це було місцеве населення єврейського штетлу. Враховуючи на відкриття за страхові гроші від 1905 року А. Карантом і М. Кушнірським нового виробництва в Олевську, з часом більшість кваліфікованого штату було забрано туди. Поступово Міхель Кушнірський до 1909 року звів нове підприємство фарфору на новозбудованій залізничній гілці від Києва до Ковеля, і частина штату працювала для обох означених виробництв [7].

Крім М. І. Розенфельда (від 1910-х), на Олевському фарфоровому заводі відомим майстром також був Сондлер Арон Войнович (Іванович), але його зв'язок із Барашами поки ніякими документами не підтверджений. Однак, низка майстрів із Олевська та Барашів на початку XX століття переїхала до Коростеня і складала кістяк першого творчого штату фахівців.

Відомо, приміром, що з Барашів були родом відомі коростенські майстри 1910–1940-х років Мойсей Йосипович Мардерер, 1798 р. н., і Баришман Цаль (Цале) Йосифович, 1887 р. н., який пройшов

вишкіл у відомого довбиського майстра Станіслава Кшичковського. Останній також від початку XX століття працював у Коростені, куди привіз з Довбиша плеяду майстрів-живописців з євреїв — Стефана Жура(ко)вського, Стефана Роговського і згаданого Цале Баришмана (власниками і довбиського, і коростенського фарфорового заводів були брати Пржибильські) [8, с. 189, 368, 382].

Відомий художник підприємства М. І. Розенфельд (на 1932 рік його вік становив 38 років, тобто близько 1894 р. н.) працював на Барашах упродовж 12 років у малярському цеху, штат якого налічував від 25 до 30 осіб живописців. У середньому при 12-годинному робочому дні оплата на місяць, що залежала від кількості розписаних виробів, становила 50 крб на місяць [5, с. 158].

Горни опалювались дровами. Останнього часу, крім трьох муфлів, підприємство було устатковане чотирма печами, з яких дві — для обпалу посуду французького типу (цебто двоповерхові), а дві — руського (швидше за все, малися на увазі опалювальні печі). Інгредієнти маси заготовлялися неподалік. Каолінова глина — біля с. Киянка, шпат — у с. Симонов. Фарбу спочатку купували за кордоном, а потім, за однією з версій, директор Гахмил Меламед налагодив виготовлення фарб при фабриці (вочевидь, після початку діяльності Київської лабораторії фарб 1926 року) [5, с. 158].

1932 року співробітникам експедиції О. Оглобліна вдалося закупити у Гехта Мойши Янкельовича, 50-ти років, що працював на заводі з 1911 року до часу його закриття, чотири предмети. Зокрема, «водний чайник», який він розписував власноруч для себе особисто, із літерами «Д. Р.» (Дора Розенфельд або, інакше, Двера Розенфельд). Крім того, набір письмовий з орлом. Ця не розписана річ була виконана формувальником, що 40 років працював на заводі, Хазеном Нахманом Юдковим для фабриканта Максимовича. Подібний предмет на продаж було виготовляти невігідно. Нахман також був автором форми вазона в розписі кузнецовського маляра Людвіга (німця) та свічника Гехта, в оздобленні [5, с. 243].

Тоді ж від Розенфельда було придбано барашівські: 1) розписане ним власноруч блюдце; 2) чайник в розписі живописця-росіянина. Кілька речей він подарував для Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка (В. І. М.): особисто розписаний молочник та оздоблений живописом майстром В. Школьніком вазон і свічник з літерами «Х. С. Ш.» («Хая Сура Школьнік» — ініціали імені його дружини). За розпис пари таких свічників свого часу на заводі малярам платили по 5 крб., а вазонів — по 10 [5, с. 243–244].

Гер(ш)у Лейбович Крамриш тоді ж подарував заводські масничку й грушовидний чайник у власноручному розписі. Крім того, блюдце у розписі В. Школьніка (свого часу за дюжину таких він отримував 1 крб), розписана чашка із датою «1892 р.» на дні, орієнтовна вартість роботи — 1,5 крб. Попри свідчення згаданих майстрів про походження речей, закупівельна комісія дещо сумнівалася в атрибуції окремих з них [5, с. 243–244].

Зважаючи на можливість обстеження документів означених працівників, співробітники експедиції також занотували інформацію про штамп на паперах «Барашівський фарфоровий завод Сергія Васильовича Симоновича» 1.01.1912 рік, а також відтиск овальної печатки із написом: «Контора Барашевского фарфоро-фаянсового завода Р. З. Максимович» (рос.), що підтверджувало вище наведені дані про власників, орендарів, суборендарів та управителів виробництва [5, с. 243–244].

Загалом, члени експедиції 1932 року дещо плутались із датами, обмежуючи роки існування виробництва у Барашах 1854–1911 років [5, с. 421] і пов'язували його заснування із поміщиком Раціборовським. Загальна кількість виробів Барашівського фарфоро-фаянсового заводу, набута експедицією 1932 року, виглядала наступним чином: три вазони на підставках, письмовий набір із накривкою у вигляді орла, свічник, масничка у вигляді груші, маленький чайник без накривки, такий само чайник з відбитою ручкою, маленький чайник з розписом із пастухом, чайник «трактирний» з літерами «Д. Р.», два блюдця чайних, чашка велика вищерблена, попільничка в свічнику

Фото колишніх робітників Барашівського фарфоро-фаянсового заводу, 1932 р. (?)

для сірників, два свічники, один з яких складався із трьох окремих кавалків, молочник [5, с. 489].

Означений перелік виробів розширює уявлення про відомі форми виробництва у Барашах. Особливо цікавою є інформація про свічник із попільничкою для сірників, практично не представлений в асортименті інших заводів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, завдячуючи новим даним з експедиції під проводом проф. О. Оглобліна 1932 року по Правобережному Поліссю, вдалося встановити специфіку технологій та устаткування Барашівського фарфоро-фаянсового заводу, дійсний асортимент підприємства, імена окремих майстрів. Ця інформація суттєво розширила уявлення про фабрикат означеного виробництва у другій половині XIX — першій третині XX століть. Окремі артефакти, виявлені у державних музейних і приватних збірках, дозволили переосмислити значення формотворення і декорування виробів на цьому підприємстві і співставити їх із досягненнями таких вітчизняних брендів, як Баранівка, Романів, Довбиш тощо. Судячи з переліку названих імен, саме колишні майстри Барашівського фарфоро-фаянсового заводу (художники-живописці М. І. Розенфельд, Г. Л. Крамриш, М. Я. Гехт, формувальник Х. Н. Юдков) могли бути задокументовані на світліні з експедиції під проводом О. Оглобліна 1932 року (іл. 1).

Література

1. Долинський А. В., Мусієнко П. Н. Фарфор, фаянс // Історія українського мистецтва. В 6-ти т. Т. 4. / під ред. М. П. Бажана. Кн. 2. К., 1970. С. 352.
2. Долинський А. В. Український художній фарфор. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. С. 33.
3. Матеріали спецкомісії, надруковані як історія підприємств галузі для внутрішнього користування у вигляді нарисів Київфарфорфаянстресту 1927 року, цілком зберігаються при Баранівському фарфоровому заводі. Машинопис. 118 с. вихідної нумерації (аркуші з історії Баранівки вирвані). С. 103.
4. Нариси з історії декоративно-прикладного мистецтва. Львів: Вид-во Львівського університету, 1969. С. 91.
5. Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. ІІМК. Нариси з історії фабрик та заводів Правобережного Полісся. Експедиція на фарфоро-фаянсові заводи України 1932 р. [під проводом проф. О. Оглобліна]. Порцеляно-фаянсова промисловість. Звіт експедиції для дослідження історії промисловості України. 1932 р. На 496 арк. + додатки. Арк. 155–158, 243–244, 421–422, 471, 489.
6. Петрякова Ф. С. Украинский художественный фарфор (Конец XVIII — начало XX ст.). К.: Наук. думка, 1985. С. 165.
7. Школьна О. Маловідомі заводи фаянсу і фарфору в с. Барашах, Крем'янци й Олевську (нині Ємільчинського [та Олевського] р-ну Житомирської області) наприкінці XIX — на поч. XX ст. // П'ятнадцять Сумцовські читання : зб. матеріалів наук. конф., присв. 155 річниці з дня народж. укр. вченого, ак. АН України М. Ф. Сумцова, 17 квітня 2009 р. Харків: Оригінал, 2009. С. 105–108.
8. Школьна О. Фарфор-фаянс України: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси. Кн. 2. Частина 1. Фарфор-фаянс України. Історія виробництв. Таблиці. Реєстр імен провідних майстрів галузі. К.: День Печати, 2013. 400 с.: іл.

References

1. Doly`ns`ky`j L. V., Musiyenko P. N. Farfor, fayans // Istorya ukrayins`kogo my`stecztva. V 6-ty` t. T. 4. / pid red. M. P. Bazhana. Kn. 2. K., 1970. S. 352.
2. Doly`ns`ky`j L. V. Ukrayins`ky`j xudozhnij farfor. K.: Vy`d-vo AN URSSR, 1963. S. 33.
3. Materialy` speczkomisiyi, nadrukovani yak istoriya pidpry`yemstv galuzi dlya vnutrishn`ogo kory`stuvannya u vy`glyadi nary`siv Ky`yivfarforfayanstrestu 1927 roku, cilkom zberigayut`sya pry` Baranivs`komu farforovomu zavodi. Mashy`nopy`s. 118 s. vy`xidnoyi numeraciyi (arkushi z istoriyi Baranivky` vy`rvani). S. 103.
4. Nary`sy` z istoriyi dekoraty`vno-pry`kladnogo my`stecztva. L`viv: Vy`d-vo L`vivs`kogo universy`tetu, 1969. S. 91.
5. Naukovy`j arxiv Insty`tutu arxeologiyi NAN Ukrayiny`. F. IIMK. Nary`sy` z istoriyi fabry`k ta zavodiv Pravoberezhnogo Polissya. Ekspedy`ciya na farforo-fayansovi zavody` Ukrayiny` 1932 r. [pid provodom prof. O. Ogloblina]. Porcel'ano-fayansova promy`slovis't'. Zvit ekspedy`ciyi dlya doslidzhennya istoriyi promy`slovis'ti Ukrayiny`. 1932 r. Na 496 ark. + dodatky`. Ark. 155–158, 243–244, 421–422, 471, 489.
6. Petryakova F. S. Ukrainkiy hudozhestvenniy farfor (Konets HVIII — nachalo HH st.). K.: Nauk. dumka, 1985. S. 165.
7. Shkol`na O. Malovidomi zavody` fayansu i farforu v s. Barashax, Krem'yanci j Olevs`ku (ny`ni Yemy`l`chy`ns`kogo [ta Olevs`kogo] r-nu Zhy`tomy`rs`koyi oblasti) napry`kinci XIX — na poch. XX st. // P'yatnadcyyati Sumcovs`ki chy`tannya : zb. materialiv nauk. konf., pry`sv. 155 richny`ci z dnya narodzh. ukr. vchenog, ak. AN Ukrayiny` M. F. Sumcova, 17 kvitnya 2009 r. Harkiv: Ory`ginal, 2009. S. 105–108.

8. Shkol`na O. Farfor-fayans Ukrainy` : infrastruktura galuzi, promy`slova ta ekonomichna polity`ka, organizacijno-tvorchi procesy` . Kn. 2. Chasty`na 1. Farfor-fayans Ukrainy` . Istoriya vy`robnny`cztv. Tably`ci. Reyestr imen providny`x majstriv galuzi. K.: Den` Pechaty`, 2013. 400 s.: il.

Школьная О. В. Новые данные относительно деятельности Барашивского фарфоро-фаянсового завода

Аннотация. Статья посвящена вопросу деятельности Барашивского фарфоро-фаянсового завода на Волыни. Рассмотрены этапы работы, специфика производственного оборудования, упомянуты имена мастеров, введен в научное обращение ассортимент изделий. Отдельно уделено внимание вопросам сбыта и ареала бытования продукции данного производства, которая распространялась на территориях этнических Украины, России, Польши, Австро-Венгрии.

Ключевые слова: Бараши, фарфор, фаянс, Украина, XIX–XX столетие.

Shkolna O. V. New records on the activities of the Barashi Porcelain and Faience Factory

Abstract. The article is devoted to the issue of the activity of the Barashi Porcelain and Faience Factory in Volyn. The stages of work, the specifics of the production equipment are considered, the names of masters are mentioned, the assortment of products is introduced into scientific circulation. The attention is paid separately to sales and areas of existence of products that had been produced. They were distributed in the territories of the eminent Ukraine, Russia, Poland and Austria-Hungary.

Keywords: Barashi, porcelain, faience, Ukraine, XIX–XX century.